

УДК 371 (314) (09)

В.С. Бугрій

Сумський державний
педагогічний університет

РОЛЬ КРАЄЗНАВСТВА У РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ (20-ті рр. ХХ ст.)

Розбудова нової школи в Україні у 20-х рр. ХХ ст. тісно пов'язувалася з досягненням таких наук про людину, як анатомія, фізіологія та психологія. Уважалося, що, спираючись на умовні та безумовні рефлекси, можна раціонально організувати все життя дитини, включаючи її навчання і виховання. У статті здійснений аналіз ролі краєзнавства у процесі становлення цього напрямку української педагогіки.

Alteration of a new school in Ukraine in 20th The XX item was interlinked with achievement of such sciences about a man, as anatomy, physiology and psychology. It is considered that leaning against unconditioned reflexes pavlovian and it is possible rationally to organize right through life child, including its studies and education. The article is devoted to the analysis of role of study of a particular region in the making this direction of Ukrainian pedagogics.

Запровадження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти потребує не лише оновлення змісту знань, а й всебічного врахування психолого-педагогічних закономірностей розвитку дитини. Значні кроки у цьому напрямі були здійснені протягом 20-х рр. ХХ ст. Саме у цей час в умовах певної інтелектуальної свободи почався справжній науковий переворот в українській педагогіці. Суттєвим засобом тодішніх перетворень стає краєзнавство, яке активно використовувалося для реалізації нових теоретичних розробок.

Різні аспекти використання краєзнавства у 20-ті рр. ХХ ст. аналізувалися Л. Бабенко, І. Безкоровайним, Л. Березівською, О. Дібровою, М. Крачилом, І. Прусом, Н. Рудницькою, Т. Самоплавською, О. Сухомлинською та ін. Проте роль краєзнавства в якісно нових педагогічних поглядах того часу, пов'язаних з ідеями педоцентризму, висвітлена недостатньо.

Метою статті є аналіз впливу краєзнавчої роботи на особливості розвитку дитини у процесі розбудови української школи (період 20-х рр. ХХ ст.).

З перших років розвитку радянського шкільництва в Україні характерна заміна «школи навчання» ідеями вільного виховання, згідно з якими організація та методи навчально-виховного процесу визначаються інтересами й потребами дитини. Тому пріоритетним стало активне навчання, що

ґрунтувалося на всебічному застосуванні місцевого матеріалу.

Ідеї вільного виховання та педоцентризму, у свою чергу, сприяли стрімкому розвитку в Україні педології, що мала своїм предметом вивчення дитини й охоплювала своїм змістом анатомію, фізіологію, біологію, психологію та соціологію дитини [4, 128]. Видатний український педагог того часу О. Залужний одним із головних завдань педології вважав дослідження та формування здібностей школярів: «Там, де справа торкається людських здібностей, ми ще й досі додержуємося суто дикунських поглядів. Замість того, щоб з'ясувати, що являють з себе як найпростіші, так і найскладніші здібності людини, з тим, щоб зрозуміти закони формування цих здібностей, ми ще й до цього часу поклоняємося «генію», «таланту», як якимсь містичним, природженим властивостям, не знаючи законів їх зросту» [3, 20].

В українській школі 20-х рр. ХХ ст. педологія ґрунтувалася передусім на рефлексології, яка розглядала поведінку людини на різних етапах її розвитку тільки з точки зору рефлекторного реагування на подразники. Один із розробників цієї науки в Україні В. Протопопов так пояснював взаємозв'язок між рефлексологією та педагогікою: «Під терміном поведінка рефлексологія розуміє всі елементарні й складні дії, що об'єктивно проявляються і завдяки яким людина визначає своє ставлення до навколишньої природи і соціального середовища. Кожна дія являє собою ні що інше, як простий або складний рефлекторний акт, виконаний одним або декількома робочими частинами організму, і немає такої форми поведінки, яка не була б побудована по типу рефлексу» [6, 5]. Таким чином, в Україні у 20-ті рр. починаються дослідження пізнавальних можливостей учнів, у результаті яких була започаткована нова наука – педагогічна рефлексологія. Мета цієї науки полягала в тому, щоб, спираючись на знання про дитину, її фізіологію, анатомію, на основі умовних і безумовних рефлексів раціонально організувати все життя дитини, її виховання [4, 124].

Ідеї педоцентризму та рефлексології, що панували в українській педагогіці 1920-х рр., указують на спробу науковців розвивати вітчизняне шкільництво у рідніщі загальноєвропейських та світових освітніх стандартів і теорій того часу. Так, в Україні починається видання та використання у навчальному процесі досліджень відомого американського психолога Джона Уотсона. Він був засновником біхевіоризму (від англ. «поведінка») – напрям психології, де вивчається не свідомість, а рефлекси. У своїй статті «Біхевіоризм, як психологія, що ґрунтується на рефлексах» Д. Уотсон так пояснював відмінності цієї теорії: «Біхевіорист тепер є в особливому

становищі. Він заперечує думання як його уявляє собі філософія й тому йому не по руці з філософом. Він заперечує свідомість з її підрозділами на відчуття, перцепції, тощо – і тим він віддаляється від психолога, не по руці йому також із психоаналітиком, бо він не визнає підсвідомості. Психологія біхевіориста ґрунтується лише на вивченні рефлексів у індивідів» [9, 178].

За умов подібної орієнтації української рефлексології краєзнавчій роботі відводилася значна роль, оскільки вона розглядалася як важливий фактор впливу на психофізіологічні складові пізнавального процесу, якими тоді вважалися сприйняття, усвідомлення, закріплення і застосування. Зокрема на це вказувалося у «Бюлетені Полтавського губерніяльного відділу народної освіти» за серпень 1922 року: «Трудовий принцип характеризують три головні його риси: 1) спостереження (приймання); 2) внутрішнє перероблення; 3) активна виявляюча творчість (виявлення). Таке перероблення вимагає, особливо в перші часи, конкретного матеріалу, що має зв'язок з запасом уявлень дитини, відповідає його розумовим інтересам і прагненню до діяльності. Ось чому перше місце в курсі нашої школи повинно займати навчання місцевої, до певної міри знайомої дітям, природи, побуту, сімейних і громадських відношень. Зародком до навчання цьому являються розмови з дітьми про оточуюче життя» [1, 5].

На велике значення докільля у розвитку пізнавальних можливостей дітей указував відомий український психолог і педагог І. Соколянський. Зокрема він розглядав мислення як умовний рефлекс, спровокований навколишнім середовищем. Тому вдосконалення останнього поліпшуватиме та підноситиме на вищий щабель процес мислення людини [4, 137]. Крім того, на думку вченого, вдосконалення всіх форм відображення дійсності залежить від вивчення та корекції подразників. І. Соколянський запропонував їх класифікацію, в якій більшість так чи інакше пов'язувалася з навколишнім середовищем: «Педагогіка, як наука, яка становить своїм завданням організацію поведінки людської особистості, в першу чергу мусить витворити системи подразників, опанувати тими системами, й лише тоді вона опанує організмом, як реактивною системою. Коли ми розмістимо подразники за їх природою, то матимемо декілька основних категорій: 1. Хімічні процеси. 2. Фізичні процеси. 3. Фізіологічні (час). 4. Мова. 5. Явища в суспільстві. 6. Явища в природі. 7. Відношення речей та явищ між собою (простір). 8. Речі» [8, 139].

Особливістю шкільного краєзнавства було й те, що воно сприяло розвитку пізнавальних можливостей учнів завдяки поєднанню процесу пізнання із процесом застосування набутих знань. Таким чином, учні

перевіряли дієвість навчання через практичну роботу.

Краєзнавство давало можливість значно поліпшити підготовку до трудових процесів школи та вести облік їх результатів. На відповідність цієї роботи психофізіологічним можливостям дітей та завданням педагогічної науки вказував один із теоретиків політехнічної освіти в Україні того часу В. Павловський: «Проблема планування та обліку праці з дітьми, що її висунемо, як невідкладну соціальну проблему, не суперечить педологічним можливостям соціалістичного віку, а, навпаки, цілком здійснена, і тому, що до цього пристосовані анатомо-фізіологічні механізми дитячого організму, що зростає, і тому, що доцільні ті свідомі акти поведінки, що ці вигляди розумової праці супроводять. Соціологічна доконечність, педологічна можливість і, нарешті, педагогічна доцільність є достатні критерії, щоб визнати за плануванням та обліком праці дітьми значення актуальної проблеми соціалістичної педагогіки» [5, 23].

Отже, краєзнавство як дидактичний та порівняльний матеріал стимулювало ті пізнавальні процеси, які виділялися педагогічною наукою 1920-х рр., – сприйняття, усвідомлення та застосування. Ще одним аспектом впливу довкілля на пізнавальні можливості учнів була мотиваційна сфера. Краєзнавча робота формувала стійке особистісно-емоційне ставлення учнів до необхідності навчання. Ось як ілюструє це витяг із щоденника школяра: «Будемо вивчати життя. Те життя, що навколо нас. Підручникові такого бракує. Отож і будемо самі до всього доходити. Довідаємось, як у нас господарюють, на що ми хворі і чим багаті, що було раніш у нас, і що є зараз, тобто які порядки, побут і все інше» [7, 72].

За висновками українського вченого О. Фігуріна навколишнє середовище робило визначний вплив на уважність школярів. У статті «Поведінка учня, що випав з колективу під час роботи в шкільній дитячій групі» він писав: «Підсумовуючи наші висновки щодо напрямку дитячих реакцій під час випадіння з колективу, можемо сказати, що під час випадіння реакції дитини на 39,2% направлені в бік соціального оточення, майже на стільки ж до матеріального оточення й лише на 11,1% до самої дитини, що випала». О. Фігурін пов'язував організацію педагогічного процесу із чотирма моментами: нормалізація методичної техніки, колективізм дитячої праці, усунення зайвих подразників матеріального оточення і виховання культурно-гігієнічних звичок [10, 28 – 29].

Таким чином, краєзнавча робота розглядалася під кутом зору вивчення і поліпшення середовища так, щоб воно створювало всі необхідні умови для

повноцінного розвитку дитини.

Краєзнавчий принцип давав змогу будувати навчальний процес школи з урахуванням індивідуальних особливостей учнів. Цьому сприяли різнобічні форми, методи та дидактичний матеріал, що використовувалися під час вивчення рідного краю. Крім того, шкільне краєзнавство допомагало вчителям організувати самостійну роботу дітей як у навчальній, так і в позанавчальній діяльності, визначаючи обсяги та складність завдань. Це дозволяло вирішувати ще одну важливу проблему, що була предметом дослідження української педології 20-х рр.: організацію діяльності учнів залежно від їх розумового та фізичного розвитку.

Прикладом поєднання індивідуальних і колективних можливостей школярів може служити екскурсія в природу для вивчення мови, запропонована як зразок музейно-екскурсійною секцією Харківського губернського відділу народної освіти. Вона була здійснена під керівництвом учителя Шапченко. Учні отримали завдання: «спостерігати навколишню природу і робити записи про те, що бачать. На наступний день, на основі зроблених записів, був написаний твір “Прогулянка в ліс”. На уроці, що тривав 3 години, учні, біля 30 чоловік, оцінювали свої записи з точки зору їх придатності до нашого твору. Потім цим зауваженням надавалося літературної форми, і вони записувалися секретарем, яким була одна із учениць. В підсумку вийшов твір, складений колективно виключно із побаченого і сформульованого самими учнями» [2, 11 – 12].

Таким чином, краєзнавча робота, з одного боку, сприяла кращому засвоєнню знань учнями, оскільки спонукала до дії різні аналізатори: школярі не лише чули від учителя про певні предмети та явища, але й спостерігали їх у найближчому оточенні та діяли відносно до них, виконуючи практичні завдання. З другого боку, пізнавальні можливості дітей перетворювалися в об'єкт подальшого вдосконалення завдяки краєзнавчій роботі. Під час вивчення рідного краю реалізовувався принцип диференційованого підходу до пізнавальних можливостей учнів, що гарантувало розвиток особистості дитини незалежно від її інтелектуальних показників.

Отже, протягом 20-х років педагогічна наука в Україні ґрунтувалась на досягненнях педології. Одним із важливих засобів реалізації ідей цього напрямку була співпраця із найближчим природним та соціальним оточенням. Подальше використання досвіду періоду 1920-х рр. сприятиме більш різнобічному та ґрунтовному вивченню дитинства як окремого, специфічного періоду життєдіяльності людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлетень губерніального відділу народної освіти на Полтавщині. – 1922, серпень. – Ч. 4. – 432 с.
2. Державний архів Харківської області. – Ф. Р-434. – Оп. 3. – Спр. 19. – Арк. 11 – 12.
3. Залужний О. Індивідуальні диференції в шкільних робочих колективах // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – 1927. – № 1. – С. 9 – 22.
4. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933: Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.
5. Павловський В. Планування й облік праці дітьми, як завдання соціалістичної педагогіки // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – 1928. – № 3. – С. 5 – 26.
6. Протопопов В. Рефлексологія і педагогіка // Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки. – 1926. – № 2. – С. 5 – 13.
7. Сапунін П. Музейна робота в школі // Шлях освіти. – 1926. – № 3. – С. 70 – 78.
8. Соколянський І.П. До класифікації подразників // Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки. – 1926. – № 3. – С. 136 – 145.
9. Уотсон Дж. Біхевіоризм, як психологія, що ґрунтується на рефлексах // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – 1927. – № 1. – С. 178 – 191.
10. Фігурін О. Поведінка учня, що випав з колективу під час роботи в дитячій групі // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – 1929. – № 1. – С. 19 – 32.